

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ОЧИМА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ

М. ГОЛУБЄВА, Ю. ПОЛЬСЬКА, Н. ПРИХОДЬКІНА

В статті розкривається актуальна проблема впровадження гендерних підходів в освіту та політику України, а також суть понять "стереотип", "гендерний стереотип" і характеризуються його групи та види. Подано деякі результати соціологічного дослідження гендерних уявлень державних службовців

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, стереотип.

* * *

Актуальність. Дотримання гендерних стандартів є показником демократизації суспільства. У цьому напрямку Україна зробила великий крок. Уперше в історії незалежності у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Відкритість. Дієвість. Результативність", затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2003 року № 344 і схваленій Верховною Радою України, у розділі 2.2. "Створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини" проголошено як мету досягнення гендерної рівності. Така увага Уряду до проблем, пов'язаних із практикою формування і реалізації гендерної політики в Україні, зумовлює потребу глибоких і системних наукових досліджень щодо впровадження гендерних підходів у теорію і практику державного управління. 31 січня 2006 року вступив у силу Закон України "Про забезпечення однакових прав і можливостей чоловіків і жінок", яким передбачено правове досягнення паритетного положення чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Зокрема, мова йде про створення умов і можливостей для рівної участі обох статей у прийнятті суспільно важливих рішень, поєднанні професійних і сімейних обов'язків, формуванні відповідального материнства і батьківства. 27 грудня 2006 року Кабінет Міністрів прийняв Державну програму по затвердженню гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. Головною метою програми є затвердження рівних прав чоловіків і жінок ті рівних можливостей для їх реалізації як основних прав людини. План заходів передбачає, зокрема, створення у 2007 р. Міжвідомчої гендерної ради при Кабміні, а при центральних і місцевих органах виконавчої влади — консультативно-дорадчих і експертних груп з гендерних питань. Також програмою передбачено, що для населення буде розроблено спеціальні освітні програми з подолання гендерних стереотипів і формування гендерної культури. Засоби масової інформації будуть здійснювати підготовку циклів теле- і радіопередач про затвердження паритетних відносин, подолання гендерних стереотипів щодо ролі чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На думку українського соціолога-дослідника Марії Пірен, "ЗМІ в Україні функціонують так, що споживачі інформації сприймають світ специфічно, адже більшість кореспондентів, телеоператорів — чоловіки (90-100%) Саме їхніми очима ми сприймаємо буття" [6, 38]. В зв'язку з цим, на нашу думку, наразі є особлива необхідність отриманні гендерної освіти майбутнім чиновникам і політикам, педагогам і журналістам, тобто тим професійним групам, які дуже впливають на суспільну свідомість. Розумна гендерна політика повинна виходити із чоловічої та жіночої статей як рівних і однаково цінних у соціумі та природі, одне слово — із паритетних засад, які зближують, а не розводять статі.

Подолання існуючих гендерних стереотипів та упереджень є складною комплексною проблемою, важливе місце в якій посідає освітній компонент. Власне, це й викликало до життя ідею комплексного впровадження гендерних знань через систему освіти. Дослідження гендерних стереотипів у студентів має важливе значення для їх ефективної подальшої діяльності в суспільстві, побудованому на принципах рівноправності. На думку російської дослідниці І. Костикової освіта студентів будується "на роз'ясненні гендерних стереотипів, з якими стикається молодь, всгунаючи в доросле життя, і спільному пошукові засобів подолання цих стереотипів" [4, 69], зосередженні уваги на тому, щоб їх поведінка більше залежала від особистих вподобань, а не від необхідності поводити себе "як потрібно".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив гендерних ролей і стереотипів на процеси виховання і навчання є багатограним. Спочатку з'явилися дослідницькі роботи зарубіжних авторів. Основою для виникнення гендерного підходу у другій половині ХХ ст. стало нове соціальне знання (М. Фуко, І. Гофман, П. Бергер, Т. Лукман та ін.) і наукові розвідки теоретиків фемінізму, практично не відомі в Україні до останніх 15 років (Дж. Скотт, Дж. Батлер, Ю. Крістева, Л. Ірігарей та ін.). На пострадянсь-

кому просторі гендерній проблематиці в освіті приділяють увагу такі дослідники, як І. Кон, О. Вороніна, О. Ярська-Смирнова, Л. Попова, Л. Штильова, І. Клещина, Ф. Мамедова, К. Рахмадуліна, О. Чеснокова та ін. Серед українських вчених ґрунтовні дослідження гендерної системи в Україні здійснюють І. Жеребкіна, І. Головашенко, І. Лебединська, Т. Мельник, Н. Чухим та ін., гендерних стереотипів та гендерних ролей — Т. Виноградова, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Семенов, П. Горностай, М. Пірен, В. Сукова та та ін..

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною рисою того типу стосунків, який у гендерному жаргоні називають патріархальною культурою і вважають вартим критичного перегляду, є позиція жінки як об'єкта, а чоловіка — як суб'єкта соціального устрою. Уявлення про жіночу слабкість і залежність на противагу чоловічій силі та покровительству лежать в основі системи гендерних стереотипів. Слово "стереотип" вперше зустрічається в типографській лексиці, в якій воно використовувалося для позначення форми для друкування відбитків (XVIII ст.). У наукове середовище поняття "стереотипу" було введено американським журналістом У. Ліпманом у роботі "Суспільна думка" (1922). Під стереотипом Ліпман "розумів створені культурою образи людей з інших груп, які пояснюють поведінку цих людей і дають їм оцінку, і трактував стереотипи як вибіркового і неточний спосіб сприйняття дійсності, що призводить до її спрощення і виникнення забобів" [8, 120-121].

Тобто гендерний стереотип — це спрощений, стійкий, емоційно забарвлений образ поведінки і рис характеру чоловіків або жінок; якщо коротко, це соціальні норми. У всіх членів суспільства існують уявлення про те, що чоловікам та жінкам притаманні певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, і, що більшість людей дотримується цієї точки зору, і звичайно усвідомлює, яка поведінка вважається правильною для представників тієї чи іншої статі. Дані стереотипи проявляються в усіх сферах життя людини: самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, міжгруповій взаємодії. Вони дуже стійкі. Дослідники М.Джекмен і М.Сентер з'ясували, що гендерні стереотипи набагато сильніші, ніж расові [5, 47].

За визначенням провідної української дослідниці М. Пірен, гендерні стереотипи — це перш за все, "сприйняття, оцінка людиною статі та поширення на неї характеристик статевої групи шляхом застосування загальних характеристик і щодо чоловіків, і щодо жінок, без достатнього врахування можливих відмінностей між ними" [7, 15]. Тобто, вони є своєрідною вказівкою обом статям на їхнє призначення у суспільстві,

на те, як їм жити та діяти в ньому; проявляються в усіх сферах життя людини: самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, міжгруповій взаємодії. У певному сенсі поняття гендерних стереотипів обґрунтовує саму концепцію гендеру, що відкрито чи імпліцитно оперта на конструктивістську логіку. Гендер, на відміну від статі, яка є сукупністю біологічно заданих констант, означає пов'язаний зі статтю психологічний статус людини, що включає природжені і набуті типи поведінки, способи мислення і сприйняття, соціальні ролі.

За даними І.С.Кльоциної існує декілька груп гендерних стереотипів [3, 190]. До першої належать стереотипи маскуліності-фемінності. Ці стереотипи приписують жінкам пасивність, слухняність, емоційність, схильність до кооперації, орієнтування на людей. З погляду переваг, вважається, що жінки цінують любов, спілкування і красу. До істинно чоловічих рис зараховують агресивність, прагнення до лідерства, раціональність, змагальність. Що стосується переваг — чоловіки прагнуть до влади, цінують компетентність, майстерність і досягнення.

Друга група гендерних стереотипів включає уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками. Для жінок найбільш значущою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці приписується перебування у приватній сфері життя — дім, народження дітей, на неї покладається відповідальність за взаємини у сім'ї. Чоловікам приписується активність у громадському житті, професійна успішність, відповідальність за забезпечення сім'ї. Жінці, наприклад, непристойно бути незаміжною і не мати дітей, бо тоді вона вважається невдахою, в долі якої щось не склалося. Для чоловіка статус холостяка не тільки є пристойним, а й, деякою мірою, викликає повагу; він просто не хоче одружуватися. Дослідник Девід Майерс зазначав, що "...в результаті вивчення найрозповсюдженіших у світі стереотипів, слід відзначити: ...якщо жінки забезпечують основний догляд за маленькими дітьми, це доводить, що турботливість їм притаманна від природи. А якщо чоловіки йдуть у бізнес, на полювання і битви, дуже зручно вважати, що вони — агресивні, незалежні і безмежно сміливі..." [5, 422]. Проте ми знаємо безліч прикладів сміливих, рішучих та незалежних жінок, а також слабодухих, інфантильних чоловіків.

Третя група гендерних стереотипів визначається специфікою змісту праці. Цей тип стереотипів добре обґрунтовує концепція "природної" взаємодоповненості ролей Т. Парсонса і Р. Бейлса, які розглядають диференціацію чоловічих та жіночих ролей у структурно-функціональному плані. Згідно з їхньою

зору, в сучасній сім'ї подружжя має виконувати дві різні ролі. Інструментальна роль складається з підтримки зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом – це професійна діяльність, що приносить матеріальний прибуток і соціальний статус; експресивна роль передбачає, в першу чергу, піклування про дітей і регулювання стосунків у родині. Дослідники вважають, що здатність жінки до народження дитини та догляд за дітьми зумовлює однозначно її роль, а чоловік, який не може виконувати ці біологічні функції, стає виконавцем інструментальної ролі [3, 194].

За даними Ш.Берн, "обмеження жіночої ролі в суспільстві щодо влади, статусу, оплати праці підтверджують результати багатьох досліджень. Насправді жінки не є залежними та поступливими від природи, але поводитися таким чином зобов'язує їх низький статус" [1, 135].

На гендерні стереотипи може впливати вік. Вважається, що найбільш вкорінені гендерні стереотипи у молодіжному середовищі. Звернемося до дослідження Наталі Портер, Флоренс Гейс і Джойс Дженнінгс Уолстедт. Вони показували студентам фотографії "групи випускників університету, які працюють на дослідницьким проектом в одній команді" [5, 292-293], а потім пропонували їм висловити свої перші враження. Студенти повинні були відповісти на питання, хто з цієї команди, на їх думку, може принести найбільше користі, свого інтелекту до даного проекту. Коли група на фотографії складалася тільки з чоловіків, студенти переважно вибирали того, хто сидів посередині. Коли група була різною за статтю, знову ж таки обирали чоловіка, що сидів посередині. Кожний з чоловіків обирався на роль лідера в три рази частіше, ніж всі три жінки разом взяті! Це стереотипне уявлення про чоловіка як лідера було в рівній мірі характерним не тільки для чоловіків, а і для жінок.

Міра і Девід Садкери, які досліджували питання про гендерну рівність в американській освітній системі, у книзі "Протидіємо сексизму в аудиторії коледжу" виділили декілька факторів, які сприяють збереженню стереотипної різниці у поведінці, на особистісному рівні, в аспірації та досягненнях. На їх думку, у вищих навчальних закладах гендерна нерівноправність визначається такими факторами, як:

- аналіз підручників вищих навчальних закладів виявив тенденцію не представленості жінок або їх приниження і стереотипізації;
- оцінка штату професорів і викладачів виявила, що чисельність чоловіків на професійних і адміністративних посадах не тільки перевершують чисельність жінок, але й по мірі зростання рангу і позиції цей дисбаланс посилюється;

- у підручниках, книгах і на картинах дівчата-студентки бачать дуже мало рольових моделей для себе;
- не дивлячись на явний сексизм навчальних програм і тенденційність загальної соціальної обстановки викладачі вважають, що ставляться справедливо до своїх студентів. При цьому нова сфера досліджень виявила дані, які доводять, що саме процес навчання є основою такої тенденційності.

На різних рівнях освіти ця гендерна тенденційність проявляється у різних формах. Згідно з отриманими даними, вчителі середньої школи звертають набагато більше уваги хлопчиків, аніж на дівчаток. З ними більше говорять, задають більше питань, враховують їх думку, більше критикують і хвалять. Ця тенденція продовжується і у вищій школі, дівчатам-студенткам часто більш важче налагоджувати стосунки з викладачами. На думку американських вчених, дівчата частіше стають "невидимками" у стосунках студентів-викладачів, хоча останні цього не усвідомлюють [9, 41]. Вважається, що гендерна модель студент-викладач є причиною більш низького рівня вимог у студенток, більш низької самооцінки, низьких очікувань стосовно майбутньої кар'єри. Багато людей, які працюють в освіті, вважають, що гендерні відмінності є природними і саме тому гендерні стереотипи не є проблемою.

Молодь, безумовно, найбільш гостро відчуває на собі вплив гендерних стереотипів, оскільки в цей період свого особистісного становлення вона не схильна протиставляти себе оточенню одноліток. Відомий вітчизняний педагог К. Ушинський наголосив на значущості виховного впливу на дітей від 16 до 23 років (саме цей час їх життя є студентським), оскільки у цей період віддається перевага тому чи іншому напрямку в мисленні людини чи відбуваються конкретні зміни в її характері. Відповідність поведінки прийнятим у суспільстві стереотипам в цілому негативно впливає на психологічний стан студентів (і хлопців, і дівчат), так як перешкоджає їх повній самореалізації. "Жінки найчастіше не реалізують себе повноцінно в професійній сфері, чоловіки ж відчувають підвищені емоційні навантаження через "виключно чоловічу відповідальність за матеріальне становище сім'ї", а з іншого боку, не в повній мірі реалізують себе у внутрішньосімейному житті" [2, 73].

Необхідно звернути увагу на те, що соціальні установки і гендерні стереотипи, які стосуються ролі жінок і чоловіків, відображають ментальні характеристики суспільної свідомості. Ці ціннісні уявлення формуються в різних культурах по-особливому. Соціологи відзначають велику різницю в етнічних стереотипах чоловіків і жінок у

різних культурах, а через вивчення гендерних стереотипів можна проаналізувати динаміку зміни етнічної свідомості та самосвідомості представників тієї чи іншої культури. В Україні дані тенденції доцільно прослідкувати саме у сфері державного управління.

Нами було проведене гендерне дослідження серед студентів-державних службовців курсу підвищення кваліфікації Української академії Зовнішньої торгівлі. Загальна кількість досліджуваних віком від 22 до 53 років становила 96 осіб, серед яких представники як жіночої статі — 69 осіб, чоловічої — 27 осіб. Методологічний підхід при розробці нами анкет передбачав такий набір тем в процесі соціологічного опитування, який найбільш властивий людям в повсякденній життєдіяльності і який мав відбитися гендерні аспекти проблем, які вивчаються. Завданням дослідження були: визначення рівня обізнаності студентів і студенток з гендерної проблематики, вивчення ставлення їх до гендерних стереотипів, виявлення особистісних цінностей та установок респондентів, порівняльний аналіз сприйняття гендерних відмінностей.

За результатами анкетного опитування виявлено, що 27 % студентів можуть дати чітке визначення поняття “гендер”, у 62 % — є певні здогадки, 11 % відповіли негативно. На питання: чи є різниця між поняттями “гендер” і стать, 21 % студентів відповіли “так”, 59 % — не може визначитися, 20 % — вважають, що стать і гендер є синонімами. Щодо питання, чи мають чоловіки й жінки рівні можливості для самореалізації: 47 % опитаних відповіли, що чоловіки мають більше можливостей, 24 % думають, що чоловіки й жінки мають рівні можливості, 6 % переконані, що жінки мають більше можливостей, 23 % вагаються у відповіді. На запитання: як Ви вважаєте, чи потрібно державних службовців знайомити з інформацією за темою “Гендер”, 41 % анкетованих вважає, що необов’язково, 37 % думають, що було би непогано, 22 % не можуть визначитися. Більшість опитаних назвали такі особистісні і професійні якості, як: доброта, щирість, акуратність, інтелект, відповідальність, конфліктність, здатність висловлювати свою власну думку, комунікабельність, які притаманні жінкам; лідерські якості, конфліктність, вміння працювати в команді, цілеспрямованість, стійкість в стресових ситуаціях, здатність відстоювати свою власну думку, які притаманні чоловікам. На запитання: яка модель сім’ї для Вас є ідеальною, 48 % відповіли, що головним в сім’ї має бути чоловік, 50 % за паритетні сімейні стосунки, 2 % не можуть визначитися. 84 % опитаних вважає, що в Україні має бути рівноправність чоловіків і жінок, 8 % вважає, що чоловіки повинні мати більше прав, 8 % важко відповісти.

Висновки. Отже, дослідження показує, що ставлення респондентів до стереотипних уявлень, що існують у суспільстві про норми поведінки і ролі чоловіків і жінок, неоднозначні. Студенти-чоловіки більшою мірою проявляють готовність підтримувати стереотипи, якщо вони стосуються жінок, їх ролей, характеристик і норм поведінки. У випадках, коли твердження відображають уявлення про чоловіків, хлопці частіше схильні заперечувати ті стереотипи, які накладають деякі обмеження на можливості та інтереси чоловіків. Влада, домінування, і активність залишаються для більшості хлопців і частини дівчат “чоловічими”. Дівчата більш схильні не погоджуватися з приписами для обох статей, що обмежують їх діяльність. Вони рівно підтримують стереотипні уявлення про цінності чоловіків і жінок, але також впевнено декларують цінності фінансової і особистісної незалежності і для жінок і для чоловіків. Аналіз особистісних цінностей і установок показав, що респонденти обох статей пріоритетним для себе в майбутньому вважають свою сім’ю і щастя близьких людей. При цьому, повага інших людей у відношенні до них буде залежати від їх особистісних характеристик, а не від сім’ї чи престижної роботи. Дівчата частіше за хлопців демонструють самодостатність і цінність власної особистості, а не потреба бути включеними в стосунки, що, скоріш за все, пояснюється необхідністю артикуляції незалежності і самоствердження.

Таким чином, проведене дослідження демонструє, що гендерна тематика є досить актуальною на сучасному етапі розвитку України. Компоненти гендерної політики сьогодні на часі. Це підтверджує ціла низка законопроектів, прийнятих в Україні за останні 5 років. Там компонент освіти є найбільшим. Зрештою, можна сказати, що саме працюючи з політиками, з державними службовцями, ми бачимо, що вплив на їх свідомість має велике значення, але ще більше значення має те, щоб формувати в суспільстві нове бачення цих проблем, систематично і систематизовано.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология. — СПб: Прайм — ЕВРОЗНАК. 2001. — 320 с.
2. Головна І.В. Влияние трансформации гендерных ролей на психологическое здоровье человека // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 11 — 13 грудня 2003 р.). — К: ПЦ “Фоліант”, 2003. — С. 71-74.
3. Клецина И. Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. — СПб.: СПбГУ, 1998. — С. 188-202.
4. Костикова И., Митрофанова А., Пулина Н., Градская Ю. Перспективы гендерного образования в России: взгляд педагога // Высшее образование в России. — 2001. — № 2 — С. 68-85.

5. Майерс Д. Социальная психология. – М., 2001. – 426 с.
6. Пірен М. Гендерна культура – потреба побудови громадянського суспільства в Україні // Гендерні аспекти державної служби: Монографія/ За заг. Ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 335 с.
7. Пірен М. Гендерні відмінності в суспільстві та їх соціопсихологічний аналіз / Гендерні аспекти державної служби / За заг. ред. Б. Кравчен-

ка. – К: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 335 с.

8. Рябова Т. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований // Личность. Культура. Общество. Т.V, вып. 1-2 (15-16) – СПб., 2003. – С. 120-139
9. Long J., Sadker M., Sadker D. The Effect of Teacher Sex Equity and Effectiveness Training at the University Level. University of Illinois Press, 1986, 222 p.

В статті розкривається актуальна проблема впровадження гендерних підходів в освіту та політику України, а також суть понять “стереотип”, “гендерний стереотип” і характеризуються його групи і види. Подано деякі результати соціологічного дослідження гендерних уявлень державних службовців.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, стереотип.

The article touches upon an actual problem of gender approaches application into Ukrainian education and policy; reveals the meaning of the notions “pattern”, “gender pattern”; characterizes their groups and kinds. Some results of the investigation of state workers' gender ideas are presented.

Key words: gender pattern gender pattern.

УДК 159.9.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Н.І. ГОЛОВКО

Український університет фінансів та міжнародної торгівлі

* * *

Навчальні юридичні заклади покликані розвивати правову науку і поширювати досягнення її в практику, а також задовольняти потреби країни у висококваліфікованих кадрах юристів – носіїв юридичної освіти і високої правової культури. Юристи в свою чергу повинні впроваджувати правові знання в маси населення з метою забезпечення належного рівня і прискорення процесів правового виховання, правового навчання, правової освіти, правової культури громадян.

Мета даного дослідження полягає у визначенні психолого-педагогічних особливостей формування правової свідомості студентської молоді, як майбутніх висококваліфікованих юристів.

Завдання дослідження: розкрити сутність правової свідомості в працях науковців; визначити рівень і процес формування правосвідомості у студентів юридичних факультетів; дати характеристику видам правосвідомості та її забезпечення під час вивчення юридичних дисциплін.

Правова свідомість людини є головним чинником, який впливає на вибір способів поведінки, на готовність до дії в тій чи іншій ситуації. Вагома роль у розвитку правової свідомості належить правовому вихованню. Правове виховання в загальній системі національного виховання вирішує тільки йому властиві завдання. До них передусім належить *формування правової свідомості учнів, молоді, громадян.* [3]

Правові погляди студентів юридичного факультету повинні ґрунтуватись на загальних правових знаннях та уявленнях про державу і право, правові відносини між людьми, конституційні права та обов'язки особистості. Необхідно, щоб ці знання й уявлення правильно відображали певні правові норми, в противному разі правові погляди будуть хибними.

Останніми роками вчені особливу увагу приділяють структурі індивідуальної правосвідомості. Існують різні обґрунтування складових елементів правосвідомості. Так, наприклад Г.П. Давидов виокремлює два відносно самостійних компоненти індивідуальної правосвідомості: 1) раціонально-когнітивний; 2) чуттєво-ціннісний. А.І. Долгова виокремлює п'ять елементів: 1) знання права; 2) уявлення про право; 3) відношення до діючого права; 4) вимоги до права; 5) відношення до виконання правових приписів. В.Г. Подзолков вважає за доцільність розглядати правосвідомість як систему, що складається із трьох елементів. Обґрунтовується даний вибір тим, що засвоєння теоретичних знань є основою для формування переконань, правовій установці особистості, а готовність до правомірних дій базується на знаннях і відношенні до праці, тому виділяються такі елементи: 1) інформаційний; 2) інформаційно-емоційний; 3) інформаційно-емоційний-вольовий. [2]

Елементи правосвідомості взаємозалежні і взаємообумовлені.